УДК: 343.98.06

Самойленко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального права та процесу
Донецького національного університету

ПЕРЕДУМОВИ РОЗРОБЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Ключові слова: злочини, вчинені в мережі Інтернет, електронна мережа, об'єктивні передумови, транснаціональний характер, віртуальні сліди, інтернет-середовище, електронні сліди.

Сьогодні глобальна всесвітня мережа, що об'єднує мільйони комп'ютерів у транснаціональну єдину систему Інтернет, відкриває широкі можливості для спілкування та обміну інформацією будь-якого характеру. Це зумовило виникнення нового типу суспільних відносин – відносин у Інтернет-середовищі, які підносять на якісно новий рівень розвитку всі сфери життєдіяльності, зокрема економіку, державне управління, мистецтво, науку, освіту тощо. Втім, нарівні з позитивними здобутками Інтернет-середовище характеризується побічними, негативними явищами криміногенного характеру, до яких відносять порушення авторських прав, розповсюдження та збут творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, порнографічних предметів, наркотичних засобів, вимагання, шахрайство через Інтернет та інші види як традиційних, так і власне комп'ютерних злочинів. Технологія вчинення таких злочинів із використанням мережі Інтернет надзвичайно ускладнює процес розслідування порівняно з розслідуванням такої категорії злочинів, учинюваних у звичайних умовах. Зазначеним слід пояснювати необхідність вивчення методичних та практичних питань розслідування злочинної діяльності в мережі Інтернет.

Дослідженням окремих проблем розслідування названих злочинів займаються такі провідні українські та російські вчені як В. М. Бутузов, В. Б. Вєхов, А. Ф. Волобуєв, В. В. Крилов та інші [1 – 4]. Але задля подальшого розроблення методики розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет, є актуальним дослідження об'єктивних передумов означеного процесу, що є метою цієї статті.

Практична цінність результатів криміналістичних наукових досліджень залежить, насамперед, від того, наскільки глибоко і повно науці вдається проникнути в механізм злочину, показати порядок і шляхи інформації про нього, добування інформації та розшифрування її [5, с. 98]. Механізм злочину виражає функціональну сторону злочинної діяльності, без аналізу змісту якої, послідовності етапів злочинної діяльності не можна усвідомити кореляційний зв'язок, зіставити наявні про конкретний злочин дані з системою узагальнених відомостей про раніше розслідувані злочини вказаного виду [6, с. 67]. Це дозволяє визначити інші елементи криміналістичної характеристики, допоки не відомі в конкретному розслідуванні, що можуть бути використані для висування слідчих версій, – наприклад, про коло осіб, серед яких потрібно шукати злочинця; про конкретну особу злочинця, про джерела доказів і місця їх перебування, про інші важливі обставини злочину [7, с. 9; 8, с. 36]. Сам факт учинення злочинів через мережу Інтернет багато в чому зумовлює особливості механізму злочину, а відповідно й способи збирання та дослідження інформації про нього.

У результаті узагальнення судово-слідчої практики та аналізу наукової літератури щодо особливостей розслідування комп'ютерних злочинів можна назвати певні об'єктивні передумови розроблення методики розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет.

По-перше, при розробленні криміналістичної характеристики злочинів, вчинених у мережі Інтернет, важливо типізувати механізм учинення таких злочинів залежно від змісту послуг або угод, наданих чи укладених суб'єктами, що постраждали від злочинних дій, та виду інформаційно-комунікаційних технологій, через які така подія сталася в мережі Інтернет.

У технічному плані мережа Інтернет становить сукупність інформаційних ресурсів і систем, з'єднаних за допомогою електрозв'язку, обмін інформацією в яких здійснюється на базі єдиної системи стандартів і протоколів. У ній власники інтернет-ресурсів мають можливість розміщувати власну інформацію або інформацію третіх осіб за допомогою різноманітних технологій і систем, а користувачі наділені можливістю одержувати цю інформацію різними методами, з-поміж яких переважає доступ до інформаційних ресурсів (сайтів) у мережі Інтернет і використання електронної пошти. Так, виникши спочатку як суто технічний спосіб передачі інформації, середовище Інтернет перетворилося на глобальне соціальне явище.

В Україні легальне визначення Інтернету міститься в абзаці 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» – це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [9]. На думку І. Л. Бачило, соціально-правова характеристика Інтернету полягає в тому, що вказана мережа є універсальною системою об'єднаних мереж, що дають змогу забезпечити включення будь-яких масивів інформації для надання її користувачам, надання довідкових та інших інформаційних послуг, а також здійснення різних цивільно-правових угод на основі комбінації інформаційно-комунікаційних технологій [10]. Відтак, для характеристики механізму вчинення злочину в мережі Інтернет, по-перше, необхідно визначити зміст та правове забезпечення послуг або угод, наданих чи укладених суб'єктами, що постраждали від злочинних дій; по-друге, встановити з технічної точки зору, за допомогою яких саме інформаційно-комунікаційних технологій така злочинна дія сталася в мережі Інтернет.

По-друге, при розробленні криміналістичної методики розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет, необхідно виходити з транснаціонального характеру технології такої злочинної діяльності.

Враховуючи природу електронного середовища, на практиці існує проблема юрисдикції мережі, каналами якої, наприклад, протиправно пересилають об'єкти

авторського права. Саме цим варто пояснювати транснаціональний (екстериторіальний) характер технології вчинення злочинів у мережі Інтернет.

На цей час у літературі юридичного спрямування чіткого визначення терміна «транснаціональний» або «екстериторіальний» не існує, найчастіше його тлумачать у контексті поняття «транснаціональний комп'ютерний злочин» [11, с. 40]. Вдається логічним виокремлення певних ознак екстериторіальності мережі. Це:

1) можливість вільного доступу користувачів мережі до будь-якої публічно розміщеної інформації на веб-сайті (тобто відсутність жодних перешкод та контролю під час переміщення мережею, відсутність визначеного кордону та митного контролю в мережі, адже українські користувачі можуть доволі просто отримувати інформацію, розміщену на інформаційному ресурсі, зареєстрованому в США);

2) можливість неконтрольованого переміщення інформації між інформаційними ресурсами за допомогою користувачів та правовласників;

3) децентралізованість мережі Інтернет, яка полягає у відсутності єдиної структури, здатної керувати роботою мережі, збереженням і поширенням інформації, що виявляється в нездатності контролювати з технічної точки зору всю інформацію, розміщену в Інтернеті.

Типовою нині можна вважати ситуацію, коли правопорушник-громадянин однієї держави є власником веб-сайту, зареєстрованого на території іншої держави, а цільова аудиторія цього інформаційного ресурсу мешкає на території третьої держави. Транснаціональність як особливість технології злочинної діяльності, пов'язаної з порушенням авторського права у мережі Інтернет, може стосуватися й того випадку, коли злочинець і цільова аудиторія перебувають у межах однієї країни. Тож, у складних технологіях злочинної діяльності в мережі Інтернет стикаються різні правові системи та інтереси, що породжує правову колізію та низку проблемних питань: право якої держави застосовувати, юрисдикція якої держави розповсюджується на певні інформаційно-суспільні відносини, правоохоронні органи якої країни повинні розслідувати злочинні діяння, що є визначними й для методики розслідування досліджуваного виду злочину.

Отож, тактику окремих слідчих дій, організаційні засади взаємодії слідчого на етапі прийняття рішення про порушення кримінальної справи в методиці розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет, необхідно розглядати в аспекті транснаціональності. До того ж, для більшої практичної цінності методики повинні бути піддані аналізу закордонна практика розслідування злочинів у мережі Інтернет, особливості використання міжнародних криміналістичних обліків, міжнародна профілактика такої злочинної діяльності.

По-третє, при розробленні криміналістичної методики розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет, необхідно запропонувати нові та вдосконалені тактичні засоби збирання доказів електронного походження, що містяться в мережі Інтернет.

Так, у Інтернет-середовищі обмін інформацією відбувається в електронній цифровій, або віртуальній формі. Саме тому в юридичній літературі часто використовують такий термін як «віртуальний простір», що визначають як модельований за допомогою комп'ютера інформаційний простір, де містяться дані про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному, символьному або будь-якому іншому вигляді і що перебувають у процесі руху локальними і глобальними комп'ютерними мережами; або ж відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, обробки і передачі [12].

Акцентуємо також, що однією з особливостей функціонування Інтернету є те, що провайдери як головні суб'єкти глобальної мережі, які забезпечують доступ до інформації та надають відповідні послуги, не в змозі контролювати весь обсяг розміщеної в Інтернеті інформації, оскільки фактично вона може перебувати на комп'ютері – www-сервері, розташованому в будь-якій частині світу. Відповідно, обмін інформацією в електронній цифровій формі характеризується легкістю й оперативністю її створення, поширення, модифікації або знищення. Все це, своєю чергою, призводить до виникнення проблем у частині забезпечення доказування й, відповідно, викликає необхідність у розробленні нових та вдосконаленні наявних техніко-криміналістичних і тактичних засобів збирання доказів у Інтернет-середовищі.

По-четверте, при розробленні методики розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет, необхідно розв'язати низку теоретичних питань щодо побудови криміналістичних методик, які базуються на чинному від 20 листопаду 2012 року Кримінальному процесуальному кодексі України.

Наприклад, для формування окремих криміналістичних методик ключове значення в криміналістиці має періодизація процесу розслідування злочину. Загальновизнаним є поділ процесу розслідування на два етапи: початковий та наступний. Дискусійним залишається питання щодо моменту, який розокремлює два названих етапи. З цього приводу можна відзначити дві ключові концепції. В основу першої покладено спрямованість на кожному з етапів слідчих та оперативних дій, що, першусім, пов'язано з невідкладністю слідчих дій [13, с.15]. В основі другої – момент розкриття злочину, пов'язаний із пред'явленням обвинувачення, де початковий етап триває до встановлення особи, яка вчинила злочин, і завершення збирання доказів для пред'явлення їй обвинувачення хоча би за одним епізодом злочину, тобто завершення всіх дій щодо збирання доказової інформації, достатньої для пред'явлення обвинувачення особі за одним епізодом злочинної діяльності [14, с. 35; 15, с. 86]. До речі, остання була більш конкретизованою та корисною для практики розкриття та розслідування злочину.

Однак, сьогодні таке процесуальне рішення щодо пред'явлення обвинувачення за чинним КПК України відсутнє. Тому виникає необхідність у новому трактуванні моменту розокремлення криміналістичних етапів розслідування злочинів, його обґрунтуванні та впровадженні.

Таким чином, із метою подальшого розроблення методики розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет, ми виділити такі об'єктивні передумови її розроблення:

1) типізація механізму вчинення таких злочинів безпосередньо залежить від змісту послуг або угод, наданих чи укладених суб'єктами, що постраждали від злочинних дій, та виду інформаційно-комунікаційних технологій, через які така подія сталася в мережі Інтернет;

2) окремі тактичні засади розроблюваної методики зумовлені транснаціональним характером технології такої злочинної діяльності;

3) в методиці необхідно запропонувати нові та вдосконалити наявні тактичні засоби збирання доказів електронного походження, що містяться в мережі Інтернет;

4) зі застосуванням методики повинно бути розв'язано низьку загальнотеоретичних питань побудови криміналістичних методик, які базуються на Кримінальному процесуальному кодексі України, що набув чинності у листопаді 2012 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): [монографія] / В. М. Бутузов. – К.: КИТ, 2011. – 408 с.
2. Вехов Б. В. Расследование компьютерных преступлений в странах СНГ: [монография] / Б. В. Вехов, В. А. Голубев; [под ред. заслуженного деятеля науки РФ, д-ра юрид. наук, проф. Б. П. Смагоринского]. – Волгоград : ВА МВД России, 2004. – 304 с.
3. Волобуєв А.Ф Особливості розслідування розкрадань грошових коштів, що здійснюється з використанням комп'ютерної техніки / А. Ф. Волобуєв // Вісник Львівського університету внутршніх справ. – 1998. – №2. – С. 179-185.
4. Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления (квалификация, методика расследования, основные нормативные акты): учебн. и практ. пособие / В. В.Крылов. – М.: ИНФРА, 1997. – 276 с.
5. Танасевич В. Г. О криминалистической характеристике преступлений / В. Г. Танасевич, В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1976. – Вып. 25. – С. 94-104.
6. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие [для вузов] / Р. С. Белкин. – 3-е изд., дополненное. – М. : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. – 837 с.
7. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция / В.П. Бахин. – К., 1999. – 26 с.

8. Клименко Н. И. Криминалистические знания в системе профессиональной подготовки следователя / Н. И. Клименко. – К. : Вища школа, 1990. – 103 с.

9. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року, № 1280_IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.

10. Бачило И. Л. Интернет как явление для системы права / И. Л. Бачило // Проблемы информатизации. – 2000. – Вып. 3. – С. 4.

11. Наумов В. Б. Право и Интернет: Очерки теории и практики / В. Б. Наумов. – М.: Университет, 2002. – 432 с.

12. Кіпа О. Правопорушення в мережі Інтернет / О. Кіпа // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 346-349.

13. Кузьменко Н. К. Систематизация неотложных следственных действий : [учебн. пособие] / Н. К. Кузьменко. – К. : Наукова книга, 1981. – 96 с.

14. Волобуєв А. Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці / А. Ф. Волобуєв // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – №5. – С. 28-37.

15. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 216 с.